

Borger i tre verdener

Skrevet af: **Karsten Lieberkind** | Offentliggjort: 15. februar 2011

"Med hvilken del af sit væsen er et menneske statsborger og med hvilken ikke?" Spørgsmålet blev formuleret engang i 1930'erne af en nu næsten ukendt dansk forfatter og samfundsdebatør ved navn Johannes Hohlenberg (1881-1960). Han var oprindelig kunstmaler, men blev senere forfatter til en række i samtiden kendte bøger, bl.a. om Søren Kierkegaard. I 1920'erne stiftede han bekendtskab med Rudolf Steiners antroposofiske univers og var en tid generalsekretær for det antroposofiske selskab i Danmark. Her blev han stærkt optaget af Steiners idé om "social tregrening", som er en model for hvordan samfundet kan indrettes, således at dets basale institutioner eller 'sfærer' - hos Steiner stat, økonomi og åndsliv - ikke griber forstyrrende ind i hinanden, men tværtimod arbejder harmonisk sammen.

Hvordan disse tre sfærer forholder sig til hinanden, sammenfatter Hohlenberg på følgende måde: "Man kan altså sige, at mennesket på en måde er borger i tre verdener. Åndeligt set er han borger i en stat, som ikke er af denne verden, men hvor borgerskabet bestemmes af sjælelige og åndelige kvaliteter alene. Økonomisk er han borger i en stat, som omspænder hele jorden. Kun retligt og administrativt er han afhængig af det territorium, som han bebor, og er statsborger i den almindelige forstand". Steiner opsummerer, en smule mere deklamatorisk, tregreningens formål med disse ord: "Frihed i åndslivet, lighed i retslivet og broderskab i det økonomiske liv". Hohlenberg nøjedes dog ikke med at overtage Steiners tregreningens model, men tilføjede flere nye elementer, som gjorde, at hans samfundsmodel fik sit helt eget præg.

I en ny bog med titlen "Borger i tre verdener" har Erik Christensen, tidligere lektor i samfundsfag ved Aalborg Universitet, forsøgt at give et indblik i, hvem Hohlenberg var, og hvilke idéer han søsatte i sin samtid. Bogen er formet som et udvalg af Hohlenbergs samfundskritiske artikler fra 1930'erne med en biografisk og tematisk introduktion samt en efterfølgende perspektivering af Hohlenbergs tanker i lyset af den senere samfundsudvikling. Tekstudvalgets fokus og omdrejningspunkt er netop den sociale tregrening. Men læseren får derudover et godt indtryk af Hohlenbergs store spændvidde, både som selvstændig tænkere og som stilist. Her er dybt engagerede og levende visioner for, hvordan samfundet kunne indrettes, men også hvor det tilsyneladende er på vej hen. Et godt eksempel er hans forudsigelse af den "globale landsby", jorden som et økonomisk og kulturelt sammenhængende netværk. I visse passager synes han tilmed at forudse internettets anarkistiske og decentrale struktur, når han fx taler om, at den økonomiske sfære "kan sammenlignes med cellerne i en bistat eller maskerne i et net, som udstrækker sig over hele jorden, og af hvilke der kan tilføjes så mange, det skal være, i alle

retninger."

Og nu til Hohlenbergs eget svar på det indledende spørgsmål. Et menneske kan kun lade sig repræsentere af andre og i den forstand være statsborger i sager, "som i lige grad og på samme måde berører alle mennesker". Hohlenberg følger her Steiners tese om, at stat, økonomi og åndsliv ideelt set bør fungere som autonome sfærer. Statens indflydelse skal derfor begrænses til områder, hvor alle er stillet lige, fx skal den sikre den almindelige retssikkerhed samt fundamentale menneskerettigheder som religions- ytrings- og forsamlingsfrihed. Staten skal derimod ikke blande sig på områder, hvor mennesker af naturen er forskellige og derfor har forskellige mål med livet.

Et af disse områder er ånds- og kulturlivet. Her skal herske fuldstændig frihed til, at enhver kan tænke og handle i overensstemmelse med sine evner og dispositioner. Åndslivet kender ingen fysiske grænser, men "ligger i menneskesjælene og skiller ikke landområder, men følelser, tanker og viljer", som Hohlenberg udtrykker det. Der har flertalsbeslutninger ingen berettigelse, og Hohlenberg betragter af samme årsag selv parlamentarisk valgte regeringers beslutninger på kulturens område som en indgriben i den personlige frihed. Statsansatte lærere og undervisningsplaner er for ham en vederstyggelighed, da staten ifølge sin natur, dvs. gennem flertalsbeslutninger, aldrig vil kunne garantere fri oplysning. Den enkelte lærer skal have frie hænder til at tilrettelægge undervisningen efter egne mål og kompetencer.

Også i den økonomiske sfære bør statens indflydelse begrænses til det mest nødvendige, da der her som i åndslivet kræves særlige kompetencer, hvorfor det heller ikke egner sig til flertalsbeslutninger. I Hohlenbergs optik er nationalstatens eneste funktion at sikre den grundlæggende retstilstand for dens borgere, ikke at lægge hindringer i vejen for frie økonomiske transaktioner på tværs af landegrænser. Staten vil nemlig kun kunne forplumre tingene, fordi den kommer til at optræde i en dobbeltrolle, både som vogter af grundlæggende rettigheder og som økonomisk interessant.

Men gør det ikke Hohlenberg til økonomisk liberalist? Langt fra. Hohlenberg troede ikke på "kræfternes frie spil" eller loven om udbud og efterspørgsel. Erfaringen viser, at denne mekanisme gang på gang sættes ud af kraft. Hohlenberg, som skrev midt under 1930'ernes økonomiske krise, kunne iagttage, at der var rigeligt med varer, men kun beskednen efterspørgsel, fordi folk ganske enkelt ikke havde råd til at købe dem. Maskinernes overtagelse af det manuelle arbejde og den arbejdsløshed, der fulgte i kølvandet, gjorde, at der ikke var meget købekraft tilbage, fordi maskinerne ikke alene havde taget folks arbejde, men også deres løn. Og da økonomien, som Hohlenberg formulerer det, kun interesserer sig for at producere varer på den mest

hensigtsmæssige måde, og ikke for hvem der forbruger dem, ender det ofte med at varerne må destrueres, i sidste instans i form af krig, som er den endelige destruktion, og som han lakonisk tilføjer, "...de smides gratis i hovedet på dem og skaffer dermed ikke bare sig selv men også konsumenterne ud af verden, så at de også derved bidrager til at formindske antallet af arbejdsløse".

Det er karakteristisk for økonomiens sfære, at den ikke følger de politiske, nationale grænser. Økonomien er ifølge sit væsen transnational, idet producenter og forbrugere har fælles interesser som går på tværs af landegrænser. Hohlenberg indså betydningen af den spirende globalisering, som var vokset frem af det 19. århundredes industrialisering, men også at man var nået til et vendepunkt. Fra at have været opsplittet i nationalstater med hver deres interesser, ofte protektionistiske, var jorden blevet til et i økonomisk og økologisk forstand sammehængende hele. Der var ikke længere noget 'udenfor', dvs. lande eller områder hvor de industrialiserede lande i det uendelige ville kunne hente råstoffer og ressourcer til at sikre vækst i deres egen økonomi. "Jorden er blevet til en økonomisk enhed, hvor forholdene i det væsentlige overalt er ens." Det er derfor kun jorden som helhed, som er selvforsynende, ikke de enkelte lande, og princippet om at alle arbejder for alle, er derfor globalt. Hohlenberg mente, at de politiske, statslige grænser havde overlevet sig selv, i hver fald når vi taler om den økonomiske sfære. I en vis forstand har udviklingen ført økonomien tilbage til en primitiv forhistorisk tilstand, hvor menneskeheden levede i små grupper isoleret fra hinanden. Forskellen er blot, at vi nu kun er isoleret fra andre kloder. "Så længe der ikke er etableret forbindelse med Venus eller Mars vil Jorden være et afgrænset økonomisk område uden mulighed for udførsel eller indførsel."

Men selv om producenter og forbrugere har en fælles interesse i fri vareudveksling og nedbrydning af grænser, var det alligevel Hohlenbergs opfattelse, at økonomien måtte tæmmes på en eller anden måde, så den ikke fører til udbytning og magtkoncentration på få hænder. Til det formål mente han, at en radikal pengereform, i hvilken man fjernede muligheden for spekulation i kapital og fast ejendom, ville være den eneste måde at sikre en retfærdig velstandsfordeling i samfundet. Penge skal ikke være en vare, der kan handles, og som der kan tjenes flere penge på i form af renter, men et rent omsætningsmiddel, ligesom jord ikke skal kunne ejes, men - og her griber han tilbage til en gammel germansk retspraksis - kun 'beklædes', på samme måde som man siges at beklæde et embede.

Inspirationen til pengereformen havde Hohlenberg fået fra sin aktive deltagelse i J.A.K. (Jord, Arbejde, Kapital), en bevægelse hvis formål var og er en rentefri finansiering af samfundets aktiviteter. Bevægelsen havde stor opbakning i 1930'erne og forsøgte bl.a. at realisere projektet ved at oprette et andelsselskab ("fælleskasse"), hvis økonomiske grundlag var andelsbeviser i stedet for

nationalbanksedler, altså et parallelt, men rentefrit pengesystem. Tanken var, at andelsbeviserne skulle kunne anvendes til at opkøbe eller finansiere ejendomme og virksomheder og på den måde træde i stedet for banker og kreditforeningers kreditgivning. Udbredt til hele samfundet ville det betyde, at udnyttelsen af de samlede produktionsmidler efterhånden ville overgå til "fællesskabet" i form af en "brugsret". Dette fællesskab bestående af diverse økonomiske sammenslutninger af interessenter ville kunne fremstå som et stærkt alternativ til både et privatkapitalistisk og et socialistisk, statsligt ejerskab. Initiativet blev dog hurtigt kendt ulovligt, og det har ikke siden været muligt at gennemføre projektet i fuldt omfang.

En af Steiners sociale grundteser er, at "ingen arbejder for sig selv, men alle arbejder for alle". Den højt specialiserede arbejdsdeling, som kendetegner moderne samfund, gør, at økonomien er blevet stadig mere altruistisk, idet langt hovedparten af det, den enkelte producerer, afgives til andre, og det er faktisk netop et mål for den økonomiske sundhed i et samfund, hvor stor en andel af produktionsudbyttet den enkelte er i stand til at dele med andre og samtidig selv nyde godt af andres arbejde.

Denne idé leder Hohlenberg ind på en tanke, som tilføjer en helt ny dimension til den sociale tregrening, og som samtidig styrker argumentationen for den. Tanken er, at arbejdsdelingen også skal ses i et historisk perspektiv. Vi står som bekendt på skuldrene af tidligere generationers ideer og opfindelser, og vi nyder alle godt af dem. Hohlenberg kalder det "fællesarven", i dag oftest omtalt som den "den teknologiske arv". Summen af denne viden er langt hen ad vejen frit tilgængelig, og i de fleste tilfælde er der ikke knyttet nogen rettigheder til den, så denne arv er et ganske illustrativt eksempel på, at vi alle i høj grad nyder, før vi kan yde, næsten uanset om vi vil eller ej.

Hohlenberg kæder nu den sociale tregrening, arbejdsløshedssituationen og den teknologiske arv sammen med en idé om, at alle borgere har ret til en ubetinget basisindkomst, uafhængig af deres deltagelse på arbejdsmarkedet. Argumentet, som er fuldstændig pragmatisk og rensset for ideologisk, etisk og moralsk indhold, følger af princippet om autonomi på det retlige, økonomiske og kulturelle område og det faktum, at ingen i et højteknologisk samfund i praksis er selvforsørgende eller rimeligvis kan siges at have ret til det fulde udbytte af sit eget arbejde. Alle arbejder for alle og i vid udstrækning med en teknologi, som er "fællesarv". Den stærkt øgede produktivitet og effektivitet resulterer i en vedvarende overproduktion i forhold til den købekraft, der er til stede i samfundet, og da dette ud fra en værdifri økonomisk betragtning er u hensigtsmæssigt, synes det eneste fornuftige at være at genoprette balancen ved at tilføre borgerne mere købekraft i form af en "samfundsdividende", dvs. en ubetinget basisindkomst. En sådan ydelse kan også ses som en form for

kompensation for det tab borgene har lidt ved ikke at få andel i overskuddet fra produktionen og fra naturlige ressourcer. Hohlenberg var i disse tanker navnlig inspireret af den engelske ingeniør Clifford Hugh Douglas, ophavsmanden til Social Credit-bevægelsen, som opnåede en vis indflydelse i samme periode.

Allerede Steiner var inde på tanken om en adskillelse af den ellers tilsyneladende uløselige forbindelse mellem arbejde og indkomst, og Hohlenberg fortsætter linjen ved på den ene side at se adskillelsen som en forudsætning for en løsning på fordelingsproblemet i samfundet, samtidig med at han direkte taler for, at arbejdsløsheden snarere er en velsignelse end en forbandelse. Som løftestang i argumentationen anvender han tregreningsmodellen og her navnlig den autonomi der kendetegner dens elementer.

I tregreningsmodellens perspektiv formulerer han arbejdsløsheden som tre helt isolerede problemstillinger: 1. "Hvorledes får den enkelte, hvad han behøver af de varer, der produceres?" Altså hvordan får den enkelte dækket sine helt basale behov i form af et eksistensminimum? Da dette for Hohlenberg er et emne, "som i lige grad og på samme måde berører alle mennesker", må det løses af staten, og gerne på grundlovsniveau. 2. "Hvorledes ordnes den enkeltes deltagelse i arbejdet på den sagligt set bedste og mest effektive måde"? Med andre ord, hvordan bliver arbejdsopgaverne fordelt og løst rationelt i henhold til kompetencer og personlige præferencer? Hohlenberg mener, at dette er en opgave for "fællesskabet" af økonomiske sammenslutninger. 3. "Hvorledes beskæftiges den enkelte? Hvorledes får han afløb for sin virkestrang, anvendelse af sin tid og indhold i sit liv"? Hohlenbergs radikale svar er, at det ikke er det økonomiske livs opgave at skaffe menneskene beskæftigelse. "Det må de selv om". Beskæftigelsen ses altså som et fra både økonomi og stat adskilt domæne. Den er et rent åndeligt-kulturelt fænomæn, og er som sådan underlagt det enkelte individs autonomi. Arbejdsløsheden er i alt væsentligt et "fritidsproblem".

Beskæftigelsesfremmende foranstaltninger var heller ikke ukendte i 1930'erne, og var der ikke arbejde til alle, blev der iværksat såkaldte "nødarbejder", hvilket Hohlenberg anså som meningsløs aktivering: "Men sådanne foranstaltninger er ligeså illusoriske som de gamle thebanske munkes forsøg på at skaffe sig noget at bestille ved at plante stokke i ørkensandet og vande dem morgen og aften". For ham var nødarbejderne et "selvbedrag" og et tomt påskud for at kunne udbetale løn. Det er "at blande spørgsmålet om menneskers ret til underhold ind i rent sagligt-økonomiske spørgsmål".

Den klassiske indvending, når talen falder på noget, der tangerer borgerløn, er naturligvis "er der så overhovedet nogen, der vil arbejde"? Hohlenbergs svar er her

lige så pragmatisk som resten af hans filosofi, at "det vil regulere sig selv som ventilen på en dampkedel". Hvis det anviste eksistensminimum mod forventning, fører til, at ingen overhovedet vil arbejde, vil minimummet naturligvis bortfalde, helt eller delvis, og det vil igen blive nødvendigt at arbejde. Hvis - og det er mere sandsynligt - folk vil arbejde på trods af, at de modtager basisindkomst, vil minimummet kunne forhøjes "indtil det punkt var nået, hvor kun et passende antal vilde bryde sig om at påtage sig arbejde for at erhverve endnu mere".

Hohlenbergs kritik af statsmagtens kolonisering af samfundet, bringer ham tilsyneladende på kollisionskurs med en af grundpillerne i det parlamentariske demokrati, flertalsbeslutninger, og han mener da også, at demokratiet, udstrakt til alle samfundets institutioner, nærmer sig diktatur. Flertalsbeslutninger bør som nævnt kun forekomme på områder, "som angår alle, og som angår alle på samme måde", og dette er i praksis et langt mere snævert felt end det, som i dag styres og vedtages af det parlamentariske demokrati. I den forstand kan man sige, at han er fortaler for en mindre stat, hvorimod han, med sin anbefaling af en statsudbetalt samfundsdividende, nok i manges øjne tildeler staten endnu mere vidtgående beføjelser, end den har i dag.

Selv om Hohlenbergs samfundsanalyse selv i dag forekommer original og aktuel, er der naturligvis meget i den senere samfundsudvikling, han ikke havde mulighed for at forudse. Han mente fx, at maskinerne snart ville have overtaget alt det beskidte og trivielle arbejde til gavn for både arbejdsmiljøet og økonomien, men han kunne i sagens natur ikke forudse den digitale revolution, computertidsalderen, som har skabt et væld af nye, kreative arbejdspladser. For ham var den velstandsudvikling, der var nået i 1930'erne, tilsyneladende tilstrækkelig, og mennesker kunne herefter koncentrere sig om væsentligere og højere mål i livet end blot at skaffe sig til dagen og vejen. Som det åndsmenneske han var, talte han varmt for, at alle nu for første gang i verdenshistorien kunne hellige sig kunst, litteratur og videnskab uden at skulle bekymre sig om de helt basale materielle vilkår.

"Borger i tre verdener" er en bog, som på glimrende vis giver et indblik i en nu næsten glemt tænkners originale bidrag til samfundsdebatten. Hohlenbergs samfundskritiske artikler forekommer lige så aktuelle og sprængfarlige nu, som da de første gang så dagens lys, og man bliver gang på gang forundret over, hvor lidt samfundet har ændret sig, når vi taler de holdninger og normer, som ligger til grund for meget af dagens politik.